

Problem imenovanja ni kateri koli filozofski problem, pač pa je osrednjega pomena za klasično ontologijo, ki se opira na koncept imen (*onomata*) kot oprijemajočih se reči (*pragmata*) v njihovi bistveni biti. Kot tako je bilo ime tradicionalno zvezano s konceptom resnice kot *adequatio*, tj. resnice kot ujemanja med vednostjo in bitjo, intelektom in rečjo ali propozicijo in realnostjo. Na tem mestu bomo vrgli pogled s strani na ta masivni filozofski problem, tako da se ga bomo lotili s posebnega vidika vonjav in njihovega osupljivega razmerja do jezika.

Ključne besede: voh, vonj, jezik, anomija, ontologija, psihoanaliza, resnica, ime

Simon Hajdini je docent in višji znanstveni sodelavec na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Je avtor dveh knjig in številnih člankov s področij sodobne filozofije, socialne teorije, nemške klasične filozofije in psihoanalize. Pred izidom je njegova knjiga *Smell: ontology of everything else* (MIT Press, 2022).

shajdini@ff.uni-lj.si

Imena na konici nosu¹

Simon Hajdini

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Ime rože

»Kaj je ime?« vpraša Julija in nemudoma zavoha odgovor: »To, čemur roža pravimo, dišalo / bi prav tako lepo z imenom drugim« (Shakespeare 58). Nikakor ni naključje, da Julija na vprašanje imenovanja odgovori tako, da imena naveže na anomično domeno vonjav. Vonjave v indoevropskih jezikih namreč notorično nimajo lastnih imen, tako pa zadobijo nadomestna imena, kakršno je »vonj po roži«. Vonjave so eponimne: ko jih imenujemo, jih spravljamo v zvezo z njihovimi viri, torej z imeni objektov, ki jih oddajajo, namesto da bi poimenovali bit njih samih kot objektov ali kvalitet. Bistvena bit vonjav uhaja pomenjanju, tako da lahko o njih govorimo le tako, da jih ne izustimo. Vonjave so metonimične: ko jih poimenujemo, o njih govorimo kot o neljubih gostih pri naši mizi, ki jih nagovarjamo le v tretji osebi. Ker so metonimično poimenovane, se vonjave zdijo bistveno evfemistične. A za razliko od evfemizmov v pravem pomenu besede, ki tvorijo vselej spreminjajoči se sociokulturni leksikon zadrege, so vonjave tako rekoč refleksivno evfemistične, s tem pa kažejo na zadrego jezika samega. Julijina domislica nas v eni sami spekulativni potezi napoti od poimenovanja k vonjavam, torej *od poimenovanja k vrzeli poimenovanj*.

Ta singularna metonimičnost vonjav, ki jo najdemo v navedenem odlomku iz Shakespeara, privzema dve osnovni formi. Najprej je tu »roža«, »vonj po roži«, ki manjkajoče ime vonjave izreka z deskriptivnim poimenovanjem njenega vira. Ime vonjave tu referira na objekt (»rožo«), s katero je korelirana partikularna čutna zaznava (neimenovani »X«). In še druga forma: Julija v izvirniku govori o »sladkosti«, ki v prevodu umanjka: »What's in a name? That which we call a rose / By any other word would smell as sweet.« Imamo torej »sladkost«, »sladek vonj«, pri čemer neimenovani »X« ni poimenovan z referenco na njegov vir ali objektivni korelat (kot v primeru vonja po roži), pač pa z nadomestnim imenom, ki je izposojeno pri drugem kemičnem čutu, namreč pri čutu okusa. Eponimno in metonimično poimenovanje vonjav kažeta na to, da je ime vonjave strukturno *drugo* ime. In vonjave so s temi *nomina impropria* ožigosane bodisi kot *sirote*, ki so jih njihovi jezikovni starši vselej že zapustili, ali pa kot čutni *pankrti*, nezakonski otroci, spočeti v domovanju njim

¹ Raziskovalni projekt »Teatralnost oblasti: Hegel in Shakespeare o sodobnih strukturah oblasti« (št. J6-1812) sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za integralno različico pričujočega članka gl. Hajdini, »Names«.

tujega čuta. Vsaka vonjava je druga vonjava, *second scent*. A za razliko od pojma drugega spola pri Simone de Beauvoir, tj. spola kot Drugega v odnosu do prvega spola, v primeru vonjav ni nobene prve vonjave, nobenega primarnega izraza, na katerega bi se lahko oprli. Ker jim manjka lastno mesto v Drugem kot arhivu imen, so vonjave vselej imenovane z »imenom drugim«.

Kadar so poimenovane s sinestetičnimi nadomestki, si vonjave svoja imena načeloma izposojajo pri gustatorni zaznavi. A hkrati s tem govorimo tudi o »paletah« vonjav, s čimer slednje nanašamo na vizualno percepcijo; govorimo o vonjavah kot »kompozicijah«, ki vsebujejo »note« in »podtone«, s čimer jih nanašamo na čut sluha; nanašamo pa jih celo na čut tipa, ko jih imenujemo »ostre«. Takšno sinestetično izposojanje, kakor tudi eponimno poimenovanje, je pri fizičnih čutih sicer nekaj dosti običajnega (»sladek glas«, »oster vid«, »topla barva« itd.), a v primeru vonjav se to poimenovanje odvija ob popolni odsotnosti *nomina propria*, imen, ki bi bila lastna le njim samim. Zamislimo si primer barvne anomalije, torej nezmožnosti pravilnega poimenovanja barv (v razliki do barvne slepote kot nezmožnosti njihove pravilne zaznave). Zamislimo si torej, da se je subjekt, vsakič ko referira na »belo« barvo, primoran navezati na njen vir in reči »videz snega« ali pa uporabiti nadomestno ime in reči »izgleda hladno«. Zveni bizarno, a natanko tako je z vonjavami, vsakič ko jih poimenujemo.

Kaj je v vonju? Aristotel v *O duši* spregovori o sinestetičnem izposojanju imen, pri čemer izrecno omeni manko generičnih imen za vonjave. Pri tem pripomni, da je razlikovanje vonjav težavno, zato pa jim imena pripišemo po podobnosti s poimenovanji okusov. A tu bi dodali, da tovrstno aplikacijo nadomestnih imen po podobnosti s sfero okusov pogojuje očitna »motnja na osi podobnosti«, če uporabim slavni izraz Romana Jakobsona (prim. »Dva vidika« 97-104). Vonjave označujejo leksikalne vrzeli in tvorijo singularno prizorišče obče jezikovne motnje, *univerzalne olfaktorne anomalije*. Vonjave smo po večini sicer zmožni poimenovati z referenco na njihove vire, nezmožni pa smo jih neposredno metaforično zajeti; tako pa je označevalna funkcija izrazov »vonj po« ... »vrtnici« kongruentna z izmikom pomena.²

Jakobson motnjo na osi podobnosti, kolikor zadeva izmik pomena in kolikor se nanaša na nemožnost metaforične selekcije ali substitucije, ilustrira z naslednjo prototipsko beckettovsko izjavo afazičnega pacienta: »*Ich bin doch hier unten, na wenn ich gewesen bin ich wees night, we das, nu wenn ich, ob das nun doch, noch, ja. Was Sie her, wenn ich, och och weess nicht, we das hier war ja ...*« (Jakobson 99).³ »Kritična faza te vrste afazije,« dodaja Jakobson, »potemtakem prizanese samo okvirju, samo vezivu

² Lacan z referenco na Jakobsonovo analizo dvojnega značaja jezika v svoji formuli metonimije poudari ta odpor pomenjanja, pri čemer je označevalna funkcija (fS) povezave označevalca z označevalcem ($S...S'$) kongruentna z (\cong) ohranitvijo prečke ($-$), ki ločuje označevalec od označenca in s tem preprečuje produkcijo pomena (s): $f(S...S') S \cong S (-)$ s (*Spisi* 162).

³ Ta pasus v slovenskem prevodu dela ostaja nepreveden. Poskus prevoda bi bil nemara takle: »Toda jaz sem tu spodaj, no če sem bil, ne vem, kdo to, če zdaj jaz, če to zdaj vendar, še, ja. Kaj vi tu, če jaz, oh ne vem, kdo to tu bil je ja.«

komunikacije« (prav tam). V nadaljnjem primeru, o katerem poroča Fritz Lotmar, pacient, ki mu pokažejo sliko »kompasa«, izkusi fenomen konice jezika. Ko ga prosijo, da poimenuje piktorialni znak »kompasa«, jim odvrne: »Da, to je ... vem, kam spada, ne morem se spomniti tehničnega izraza ... Da ... za kazanje smeri ... magnet kaže na sever« (prav tam 100).

Kronski primer te nenavadne bližine med motnjami na osi bližine, kot jih pojmuje Jakobson, in univerzalno olfaktorno anomijo, kot jo predlagamo tukaj, nam ponuja zloglasni primer H. M.-ja. Henryja Molaisona so leta 1953, da bi ublažili njegove hude epileptične napade, podvrgli bilateralni resekciji senčnega režnja, ki je povzročila anterogradno amnezijo, tj. skoraj popolno izgubo zmožnosti oblikovanja novih spominov.⁴ Študija H. M.-jevih olfaktornih zmožnosti iz leta 1983 je obrodila filozofsko sila zanimive sadove (Eichenbaum idr., »Selective olfactory deficits«). H. M. je kazal olfaktorno okvaro, ki ni zadevala ne detekcije vonjav, ne adaptacijske zmožnosti in ne sposobnosti razlikovanja med njihovimi intenzitetami, pač pa je zadevala izključno prepoznavanje in poimenovanje kvalitet olfaktornih percepcij. Že bežen pogled na rezultate testiranja H. M.-jeve sposobnosti poimenovanja običajnih odorantov pokaže, da pacient pri tem izkazuje klasične simptome motenj na osi bližine. Podobno kot Lotmarjev pacient, ki objekta pred sabo ne uspe imenovati »kompas«, ampak se je primoran opreti na metonimične deskriptorje, kot so »za kazanje smeri« in »magnet kaže na sever«, tudi H. M. ni zmožen poimenovati odorantov z njihovimi pravimi imeni: namesto da bi odorante poimenoval »klinčki«, »meta«, »malina« ali »vrtnica«, slednje označi za »naplavljenе mrtve ribe«, »nekaj jedkega«, »mrhovina, veverica« in »postana voda«. Bi to, čemur »vrtnica« pravimo, pod imenom »postana voda« dišalo enako sladko?

H. M.-JEVO POIMENOVANJE OBIČAJNIH ODORANTOV (prav tam 467)

<i>Vonjava</i>	<i>Test 1</i>	<i>Test 2</i>
Kokos	'Milo'	'Cvetlice'
Meta	'Cvetlice'	'Nekaj jedkega'
Mandelj	'Divja cvetlica'	'Nekaj jedkega'
Limona	'Cvetlice'	'Nekaj jedkega'
Vanilja	'Blage vrtnice'	'Sveže izdelan papir'
Pomaranča	'Nekaj jedkega'	'Blag parfüm'
Klički	'Svež les'	'Naplavljenе mrtve ribe'
Malina	'Cvetlice'	'Mrhovina, veverica'
Vrtnica	'Roža'	'Postana voda'
Voda	'Nič ne vonjam'	'Nič ne vonjam'

4 O zloglasnosti tega najslavnejšega nevropsihološkega pacienta priča bogastvo časopisnih člankov, ki so izšli v dneh po smrti tega »nepozabnega amnezika« (kot ga je imenoval New York Times). Če ta ne posodi svojega imena bolezenski motnji, potem pacientova slava le redko prekaša slavo tistih, ki ga zdravijo.

Da ne bo pomote: na tem mestu nas ne zanima H. M.-jeva anomija, pač pa naša lastna. Poanta ni preprosto v tem, da H. M. izkazuje motnje na osi podobnosti, ki so posledica možganske poškodbe; poanta je vse prej ta, da naša normalna zmožnost poimenovanja vonjav že je primer univerzalne motnje na osi podobnosti. To postane jasno, brž ko se prenehamo osredotočati na stolpca 2 in 3 (*Test 1* in *Test 2*) in se ozremo po »resničnostnih označbah« v stolpcu 1 (*Vonjava*), ki podaja generična imena odorantov, ki se jih H. M. ne more domisliti. Te označbe kažejo na dejstvo, da smo, ko gre za poimenovanje vonjav, vsi afaziki. Nesposobni smo poimenovanja vonjav, zato pa smo se primorani opreti na metonimične nadomestke v formi imen njihovih najreprezentativnejših referentov (»kokos«, »meta« itd.) Vsa generična imena vonjav so, paradokсно, ne-generična in torej značilna; a značilna niso za vonjave, pač pa vselej za nekaj drugega od vonjav samih.

Čudno, ne diši po limoni

Univerzalna olfaktorna anomija pa je nadalje podvojena s parcialno olfaktorno agnozijo, ki kot nezmožnost eponimnega poimenovanja vonjav vnovič zrcali H. M.-jevo obolenje. Izkaže se namreč, da antinomija imen in vonjav, ki se dozdevno razreši v eponimnem (»vonj po vrtnici«) ali sinestetičnem (»sladek vonj«) poimenovanju, trmoglavo vztraja kot opazna in osupljiva človeška nezmožnost identifikacije vonjav. Eksperimenti kažejo na to, da

zna človek vonjave precej dobro detektirati in da razlikuje med stotinami različnih vonjav, medtem ko je njegova sposobnost identifikacije vonjav skrajno omejena. Oseba z normalnim čutom voha je v identifikacijski nalogi brez pomoči le redko sposobna identificirati > 50 % primerkov vonjav [...]. Neko vonjavo sicer prepozna kot znano in pripadno neki splošni kategoriji, ne more pa se domisliti njenega specifičnega imena. Ko osebi ime zaupamo, ga ta nemudoma prepozna za pravega in je presenečena, da se ga trenutek poprej ni uspela domisliti. (Sulmont-Rossé idr., »Odor naming« 23)

Tudi kadar so eponimna in sinestetična imena na voljo in pri roki, se jih v polovici primerov vseeno ne moremo domisliti in jih povezati z vsakdanjimi olfaktornimi zaznavami. Pri tem naša fizična zmožnost detekcije in interpretacije olfaktornih zaznav ostaja intaktna – smo anomični in ne anozmični. Zmožni smo: detekcije vonjav, tj. zaznave njihove prisotnosti ali odsotnosti; razlikovanja njihovih intenzitet, tj. razlikovanja med – kantovsko rečeno – »močnejšo« ali »šibkejšo« realnostjo vonjav, kolikor aficirajo naš čut; in zmožni smo jih nemudoma prepoznati za kvalitete. Ob vsem tem pa, kot rečeno, za čuda nismo zmožni prepoznati ter poimenovati objektov, ki te vonjave oddajajo in jim posojajo svoja imena. A za razliko od normozmičnih subjektov, ki so ime vonjave prepoznali, brž ko smo jim ga zaupali, pa se H. M. ob

pomoči ni odrezal nič bolje: »Ko je nekoč limono pravilno identificiral z vidom, jo je poduhal in pripomnil, ‚Čudno, ne diši po limoni!‘« (Eichenbaum idr. 469). V tej zvezi se spomnimo primera afazičnega pacienta z motnjami na osi podobnosti, ki ga prosijo, da ponovi besedo »ne«: »Ko so Headovemu pacientu rekli, naj ponovi ‚Ne‘, je rekel: ‚Ne, ne vem, kako naj to storim.‘ [...] [N]i mogel uporabiti najčistejše oblike enačbene predikacije, tautologije a = a: ‚ne‘ = ‚ne‘« (Jakobson 102).

Himerično srečanje: limona, ki ne diši po limoni; beseda, ki je ni mogoče nadomestiti z njo samo. H. M. vonjav ne uspe poimenovati z njihovimi pravimi imeni, zato pa tudi ne uspe razlikovati med njimi. Razlike med vonjavami se tako sesedajo in stapljajo v brezrazličnost ali indiferenco: kokos in meta, limona in malina, vse to je izenačeno s »cvetlico«; meta, mandelj, limona in pomaranča vsi dišijo kot »nekaj jedkega«. A medtem ko eratično odkriva majave identitete tam, kjer obstajajo le razlike, obenem odkriva razlike tam, kjer obstaja le identiteta: vanilja, na primer, je razlikovana od nje same, s tem ko je izenačena tako z »blagimi vrtnicami« kot s »sveže izdelanim papirjem«. Imena vonjav, ki jih poda H. M., se v nobenem od primerov ne ujemajo niti jezikovno niti z ozirom na resničnostne označbe.⁵ Vsakič ko nekaj zaduha, je to nekaj podvrženo procesu preobrazbe v nekaj drugega od samega sebe, podvrženo je procesu *Sichanderswerden*, prehajanju v drugobit, če uporabim Heglov izraz. In če H. M. ni zmožen identifikacije identičnih vonjav kot istih in različnih vonjav kot različnih, potem zato, ker vonjava kot brezimna vrzel poimenovanja ravno nikoli ni identična sama s seboj. Neuspeh substitucije, ki je značilen tako za motnje na osi podobnosti nasploh kot za univerzalno olfaktorno anomijo posebej, torej ne zadeva le subjektive zmožnosti substitucije enega za drugo ime, pač pa tudi substitucijo v čisti obliki, torej *nadomestitev imena z njim samim*.

Nemožnost neposrednega poimenovanja olfaktornih vtisov kot čutnih kvalitete objektov torej sega onkraj njihovega zaznavnega vznika v odnosu med subjektom in objektom zaznave ter zajema tudi nezmožnost poimenovanja teh objektov samih. Tudi kadar se brez pomoči domislimo eponimnega imena, s katerim identificiramo dano vonjavo, »resničnostna označba« ali »pravilno ime vonjave«, ki ga vežemo na olfaktorni vtis, še vedno ostaja intrinzično nestabilno in majavo. Zato se velja na tem mestu malce ustaviti in si ogledati »resničnostno označbo« samo. Za slednjo je »pravilno« ime vonjave tisto ime, ki sovpade z realnostjo njegovega odoranta. Resničnostne označbe torej ustrezajo realnosti odoranta, ki ga poimenujejo. Takšno ujemanje pa je osrednja značilnost tradicionalnega pojma resnice kot *adequatio* ali ujemanja med vednostjo in bitjo, intelektom in rečjo ali propozicijo in realnostjo. Tu postane jasno, da je problem imenovanja ključnega pomena za klasično ontologijo, kolikor se ta opira na pojem imena kot oprijemajočega se reči v njeni bistveni biti.

⁵ Natančneje, v nobenem od primerov z izjemo enega: vode, ki pa nima vonja.

Zahodna filozofija je problem resnice od samih svojih začetkov povezovala s problemom imenovanja. In Platon je bil prvi, ki je v *Kratilu*, torej dialogu, ki se izrecno posveča »pravilnosti imen«, sistematično načel problem »resničnostnih označb«. Ker se koncept resnice kot adekvacije nazadnje opira na relacijo reflektivne identitete ($A = A$), pravilno ime ni preprosto tisto, ki se mu uspe pripeti na reč, pač pa tisto, ki uspe adekvatno dezinirati objekt v njegovi identiteti s seboj, s čimer razodene bistveno bit poimenovanega. Takšna raba imen nazadnje razlikuje filozofski diskurz od diskurza sofistov, ki jih v najboljšem primeru zaposluje »pravilna izreka«, *orthoepia*, ne pa pravilnost imen, *orthotes onomaton*. Kot smo videli, H. M.-jeva anomija razkriva samo bistvo vonjav in radikalno subvertira razmerje enakosti, s tem ko spodkoplje njegovo reflektivnost. Za Platona so imena posnetki reči v njihovi bistveni biti, njihove resnične kopije; a brž ko kopija izgubi oporo v modelu ali stvari, stvari same iztirijo in izgubijo svojo bistveno bit.

Imena se oprimejo samoidentičnih objektov, in po Platonu s tem razodevajo njihovo samoidentično bistvo. Označevalci so sami po sebi nosilci pomena, kar pomeni, da v sebi nosijo resnični smisel tistega, kar izražajo. In za Platona se ta resnični smisel razkrije z etimološko analizo, ki tudi sama razkriva svojo etimološko bistvo kot »veda o resničnem pomenu«. Platonove etimologije so sicer nenavadne in ne dosegajo lingvističnih standardov, a vseeno je pomembno poudariti, da se njegovi etimološki poskusi v celoti ravnajo po pomenu, ki ga Platon z velikimi napori priliči imenom. Platonove etimologije so vzratni eksorcizem; s tem ko označevalce napolnijo s pomenom, le razkrivajo, kako se jih je ta vselej že polastil. Ime se ob podrobnem pogledu izkaže za to, kar je: anagram reči. Tako pa je pravilno ime vselej že eponimno ime, ki razkrije bistveno bit poimenovane reči.

Kot smo videli, se besede le mukoma prilegajo vonjavam v njihovi bistveni biti. V krajini vonjav nič ne diši po sebi, ker nič ni to, kar je. To tezo lahko beremo na več načinov. Denimo: vselej vonjamo le tisto, kar je v procesu razkroja in kar naseljuje samo mejo sfere biti. Hegel v svoji diskusiji fizičnih čutov poudari ta ključni vidik voha: »*Denn zu riechen ist nur dasjenige, was schon in Sichverzehren begriffen ist*« (*Vorlesungen* 184).⁶ Vonjamo lahko le tisto, kar je že v procesu samorzakroja. A izraz, ki ga uporabi Hegel, v sebi skriva dvoznačnost. Pomeni lahko samouničenje, razkroj substance, ki nas doseže prav v tem svojem razkrajanju. Ta vidik lepo povzame naravo objekta, ki ni identičen s seboj, objekta kot bistveno različnega od samega sebe, prehajajočega v drugobit.

A za konec omenimo še drugi, radikalnejši vidik. *Sichverzehren* je obenem sebeuničenje, torej razkroj sebstva, naše lastne reflektivne identitete. In Adorno in Horkheimer ta vidik voha v *Dialektiki razsvetljenstva* zakoličita s tole udarno formulo:

⁶ Za podrobnejšo analizo tega pasusa gl. Hajdini, *Kaj je ta duh*.

»Pri gledanju ostaneš, kdor si, pri vohanju se razbliniš« (196). Inherentna drugobit objekta torej doseže subjekta olfaktorne percepcije, ki je zdaj tudi sam ob svojo reflektivno identiteto, torej ravno ob tisto, kar konstituira njegovo *Sebstvo*, njegovo istovetnost s samim seboj. Ko voham, se moje samoidentično *Sebstvo* razblini in preneha biti to, kar je. To pa nas v obratu sooči s figuro subjektivnosti, ki ji manjka sleherna stabilna figuracija, s figuro subjekta kot madeža reflektivne identitete. H. M.-jeva opazka glede »limone«, ki ne diši po »limoni«, zadeva prav to notranjo vrzel reflektivnosti: samo-identičnost subjekta, njegovo reflektivno identiteto, načena relacijo reflektivne opozicije, torej razliko ali negativnost, ki ločuje subjekt od njega samega. Tako pa nam ponudi plodne nastavke za mišljenje singularne figuracije olfaktornega cogita. In če kartezijanski cogito na temelju kogitacije lahko preide k zatrditvi lastne biti, potem je olfaktorni subjekt resnica samoidentičnega subjekta, resnica njegove inherentne nemožnosti.

Aristotel. *O duši*, Slovenska matica, 2002.

Eichenbaum, H., T. H. Morton, H. Potter in S. Corkin. »Selective Olfactory Deficits in Case H. M.« *Brain*, let. 106, št. 2, str. 459-72.

Hajdini, Simon. *Kaj je ta duh? K filozofiji voha*. Analecta, 2016.

— »Names at the tip of the nose.« *Filozofski vestnik*, let. 41, št. 3, 2020, str. 159–176.

Hegel, G. W. F. *Vorlesungen über die Ästhetik I*. Fischer Verlag, 1970.

Horkheimer, Max, in Theodor W. Adorno. *Dialektika razsvetljenstva*, Studia humanitatis, 2002.

Jakobson, Roman. »Dva vidika jezika in dve vrsti afazičnih motenj.« *Lingvistični in drugi spisi*, Studia humanitatis, 1996, str. 87–116.

Lacan, Jacques. *Spisi*. Analecta, 2006.

Shakespeare, William. *Romeo in Julija*. Prevedel Oton Župančič. Mladinska knjiga, 2016.

Sulmont-Rossé, Claire, Sylvie Issanchou in E. P. Köster. »Odor Naming Methodology: Correct Identification with Multiple-choice versus Repeatable Identification in a Free Task.« *Chemical Senses*, letn. 30, št. 1, 2005, str. 23.